

Socio-Economic Life Experience in Ardakan, Fars during World War II (1945–1941)

Reza Moeini Roudbali^{*}, Shamseddin Amraei^{**}

Seyyed Sohrab Hosseini^{***}

Abstract

This article examines the socio-economic experience of everyday life in Ardakan, Fars, during the Allied occupation of Iran, 1941–1944. Moving beyond military and diplomatic narratives, it shows how war was lived in a peripheral locality shaped by administrative weakness, insecurity, and subsistence pressure. Situated on strategic routes linking Shiraz with the southern Zagros, Ardakan became a setting where occupation-induced disruptions were experienced through shortages, fear, and social strain. The crisis did not stem only from foreign military presence; it also resulted from weakened central authority, road insecurity, corruption and hoarding in the distribution of essentials, agricultural decline, livestock disease, and the shrinking capacity of public institutions to provide welfare.

Based mainly on unpublished archival records from local administrative and health offices in Iran's National Library and Archives, together with newspapers and secondary studies, the article traces shortages of sugar and grain, market manipulation, taxation disputes, deteriorating health, school disruption, and daily insecurity. Yet local society was not passive. Endowments, kinship ties, household labor, and women's property claims helped people adapt and survive. Ardakan thus

^{*} Assistant Professor, Department of history, Farhangian University, P.O. Box 889-14665, Tehran, Iran
(Corresponding Author), r.moeeni@cfu.ac.ir

^{**} Assistant Professor, Department of History, Payame Noor University, Tehran, Iran,
shamsedinamraei@pnu.ac.ir

^{***} M.A. in Iranian Islamic History, Department of Iranian Studies, Meybod University, Yazd, Iran,
s.sohrab.hosseini80@gmail.com

Date received: 18/04/2026, Date of acceptance: 15/07/2026

offers a microhistorical case for understanding the erosion of state authority and the emergence of informal systems of social regulation during wartime Iran.

Keywords: Allied Occupation of Iran, Ardakan of Fars, Wartime Everyday Life, Food Crisis, Local Economy, Administrative Weakness, Social Resilience.

Introduction

The occupation of Iran in 1941 has commonly been examined through diplomatic, strategic, and national political frameworks. Although such approaches remain essential, they often obscure the differentiated impact of war on peripheral communities where state control was limited and the consequences of insecurity were felt immediately in everyday life. This article addresses that gap by examining Ardakan of Fars as a local site in which the global conflict entered the sphere of subsistence, mobility, property, and social order. Ardakan's geographical position along communication routes connecting Shiraz to tribal territories and upland regions gave it unusual significance during the years of wartime instability. As the authority of the central government weakened after September 1941, insecurity on roads, pressures from armed groups, administrative dislocation, and economic shortages transformed the conditions of life in the district.

The central question of this study is how the interaction between wartime insecurity and weakened administrative institutions reshaped the social and economic life of Ardakan. More specifically, the article asks how transport insecurity contributed to shortages and market disorder; how larger processes associated with occupation were refracted through local institutions; and what forms of adaptation emerged within the local community. Existing scholarship on wartime Iran has examined famine, occupation policy, tribal politics, and state weakness, but local social histories of smaller urban-rural zones such as Ardakan remain underdeveloped. By focusing on local documents and lived experience, this study seeks to connect macro-historical processes to the textures of everyday hardship and endurance.

Materials & Methods

This research is based on qualitative historical analysis and documentary interpretation. Its primary materials consist of unpublished archival records from the National Library and Archives Organization of Iran, especially files related to the Ardakan sub-governorship, finance administration, food supply offices, public

health services, agricultural monitoring, and security correspondence. These documents include reports on road insecurity, anti-hoarding measures, tax grievances, livestock disease, agricultural pests, aid to the poor, administrative appointments, and women's legal petitions concerning property and contracts. Such materials provide unusually direct access to the social and administrative realities of Ardakan during the years 1941–1944.

To contextualize the archival evidence, the study also makes use of contemporary newspapers, including *Ettela'at*, *Estakhr*, and *Kushesh*, as well as relevant Persian and English secondary works on the occupation of Iran, tribal politics in Fars, wartime economic disruption, and local history. The method employed is interpretive and comparative: separate categories of documents are read against one another in order to reconstruct the relationship between state institutions, local actors, and everyday economic pressures. Rather than treating the archive as a neutral record of events, the article reads bureaucratic correspondence as evidence of institutional weakness, contested authority, and social negotiation. This approach makes it possible to trace both structural crisis and local agency in a peripheral setting.

Discussion and Results

The findings indicate that Ardakan's wartime crisis emerged from the intersection of several reinforcing pressures rather than from foreign occupation alone. First, road insecurity played a decisive role in undermining the local economy. Because Ardakan depended on its connection to wider commercial and administrative networks, disruptions along transport routes directly affected the flow of grain, sugar, and other necessities. The weakening of gendarmerie control and the increasing activity of armed groups turned roads into zones of uncertainty, thereby intensifying shortages and raising prices. In such conditions, market instability was not simply a result of reduced supply; it was magnified by local hoarding, corruption, and failures in enforcement.

Second, the local production system itself was under strain. Archival evidence concerning agricultural pests and livestock disease shows that wartime hardship in Ardakan was also biological and ecological. The economy of the region depended heavily on crop cultivation and animal husbandry, and damage to these sectors sharply reduced household resilience. This finding complicates one-dimensional accounts of wartime scarcity by showing that crisis developed through the

simultaneous collapse of distribution, administration, and production. Shortages, therefore, were not only imported from the national wartime economy but were reproduced internally through local vulnerabilities.

Third, the article finds that formal state institutions increasingly failed to perform their expected regulatory and welfare functions. Reports of irregular employment, delayed salaries, weak supervision, tax disputes, and complaints against local officials reveal an administrative apparatus struggling for self-maintenance rather than effective governance. This institutional fragility widened the gap between government and society, particularly among peasants and poorer households. Public health and education likewise suffered from lack of resources, inadequate oversight, and limited administrative reach. The cumulative result was not just economic decline but a broader erosion of public trust.

At the same time, local society mobilized its own resources of endurance. Endowments, kinship ties, household labor strategies, and local legal action—especially by women defending property rights—served as alternative mechanisms of protection and adaptation. These responses did not eliminate distress, but they mitigated total social disintegration. The evidence suggests that Ardakan became a space in which formal and informal orders coexisted uneasily: as the state retreated in effectiveness, local actors relied more heavily on inherited social structures and improvised survival practices.

Conclusion

The case of Ardakan demonstrates that the Allied occupation of Iran must be understood not only as a strategic or national political event but also as a localized social and economic rupture. In this peripheral district, wartime crisis took shape through the interaction of transport insecurity, institutional weakness, corruption in distribution, ecological damage to production, and the decline of public welfare capacity. The study shows that the erosion of central authority was experienced in everyday life through scarcity, fear, legal dispute, declining health, and the normalization of insecurity. Yet it also reveals that local communities were not passive. Through endowments, kinship support, domestic survival strategies, and legal claims, they developed practical responses to disorder.

Ardakan thus offers a revealing microhistorical lens on wartime Iran. Its experience underscores the need to move beyond macro-level narratives of occupation and toward a more grounded social history attentive to locality, lived

experience, and archival detail. By foregrounding the everyday consequences of war in a small but strategically situated district, this article contributes to a more nuanced understanding of state fragility, local resilience, and the uneven geography of crisis in twentieth-century Iran.

Bibliography

- Amiri Ardakani, J. (2019). *Farhang-e goyesh-e Ardakan-e Fars* [The dialect dictionary of Ardakan, Fars]. Navid-e Shiraz Publications.
- Amraei, S., & Moeini Rudbali, R. (2016). Negareshi bar siyasat-e amniyati-ye Pahlavi-ye avval dar kontrol-e ilat va ashayer-e Fars [An attitude on the security policy of the first Pahlavi in controlling the tribes and nomads of Fars]. *Pazhuheshnameh-ye Tarikh-e Ejtemaei va Eqtesadi* (Social and Economic History Research), 5(2), 17–40.
- Bayat, K. (1986). *Shoresh-e ashayeri-ye Fars (1307–1309 SH)* [The tribal rebellion of Fars (1928–1930)]. Noghreh.
- Bayat, K. (2011). *Nabard-e Semirom: Engilisi-ha, Qashqai-ha va jang-e jahani-ye dovvom* [The Battle of Semirom: The British, the Qashqais, and the Second World War]. Institute for Iranian Contemporary Historical Studies.
- Cronin, S. (2007). *Tribal Politics in Iran: Rural Conflict and the New State, 1921–1941*. Routledge.
- Elahi, H. (1986). *Ahammiyat-e stratezhiki-ye Iran dar jang-e jahani-ye dovvom* [The strategic importance of Iran in the Second World War]. Iran University Press.
- Estakhr Newspaper. (1943, October 17). No. 1034. [25 Mehr 1322 SH].
- Ettela'at Newspaper. (1942, November 11). No. 5793. [20 Aban 1321 SH].
- Kadkhodaei, M. (2011). *Vaz'iyat-e arzaq-e omumi dar dowreh-ye jang* [The situation of public food supply during the war period]. *Tarikh-e Mo'aser-e Iran* (Iranian Contemporary History), 15(3), 54–66.
- Karami, M. (2014). *Barrasi-ye rah-ha-ye transit-i-ye jonub dar bohran-e jang-e jahani-ye dovvom* [Investigation of southern transit routes in the crisis of the Second World War]. *Fasnameh-ye Asnad-e Melli* (National Documents Quarterly), (4), 40–55.
- Kheirandish, A. (2004). *Ardakan-e Fars: Bargi az tarikh-e mahalli-ye Iran* [Ardakan of Fars: A page from the local history of Iran]. Fars Studies Foundation.
- Kheirandish, A. (2004). *Nam-e Ardakan va risheh-ha-ye bastani-ye an* [The name of Ardakan and its ancient roots]. *Fars-Shenakht*, (1), 11–19.
- Kushesh Newspaper. (1942, October 15). No. 3. [23 Mehr 1321 SH].
- Mahdavi, A. (1985). *Tarikh-e ravabet-e khareji-ye Iran* [The history of foreign relations of Iran]. Amir Kabir.
- Majd, M. Q. (2008). *Qahti-ye bozorg dar Iran (1917–1919)* (M. Karimi, Trans.) [The great famine in Iran (1917–1919)]. Institute for Political Studies and Research.

- Majd, M. Q. (2021). Iran dar jang-e jahani-ye dovvom (M. Amiri, Trans.) [Iran in the Second World War]. Ghoghnoos.
- Nasiri, M. R., et al. (2014). Pazhuheshi darbāreh-ye takhteh-qapu-ye eyalat va ashayer-e Fars dar asr-e Pahlavi-ye avval [A study on the sedentarization of tribes and nomads of Fars in the first Pahlavi era]. *Ganjineh-ye Asnad*, 24(2), 6–27.
- National Library and Archives of Iran. (2003). Ruzegar-e bi-samani va tashvish (S. Boroumand, Ed.) [The era of chaos and anxiety]. National Library and Archives of Iran.
- National Library and Archives of Iran. (2005). Gozideh-ye asnad-e jang-e jahani-ye dovvom dar Iran (M. Karimi, Ed.) [Selected documents of the Second World War in Iran]. National Library and Archives of Iran.
- Rowshanefekr, M. M. (2014). Chera'i-ye tavajjoh-e qodrat-ha-ye dargir-e jang-e jahani-ye dovvom nesbat be Boyerahmadi-ha [Why the powers involved in the Second World War paid attention to the Boyerahmadis]. *Pazhuhesh-ha-ye Tarikhi (Historical Researches)*, (6), 77–93.
- Sadeghat-Kish, J. (2016). Kordan-e Fars va Kohgiluyeh [The Kurds of Fars and Kohgiluyeh]. *Fars Encyclopedia*.
- Safi-Nejad, J. (1989). Ashayer-e markazi-ye Iran [The central nomads of Iran]. Amir Kabir.
- Safi-Nejad, J. (1996). Tahlili bar sakhtar-e javame-ye ashayeri [An analysis of the structure of tribal societies]. Amir Kabir.
- SAKMA. Document no. 293/043196. (1943/1322 SH). Nameh-ye Doktor Afkham (Bazras-e Koll-e Behdari-ha-ye Jonub) dar Khosus-e Bimari-ye Hasbeh dar Ardakan [Letter of Dr. Afkham (Inspector General of Southern Health Departments) Regarding Typhoid Disease in Ardakan]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/12178. (1941/1320 SH). Ekhtesas-e Sahmiyeh-ye Ghand va Shekar-e Masrafi-ye Ahali-ye Fars va Shobe-ye Roustayi-ye Ardakan [Allocation of Sugar Ration for the Residents of Fars and the Rural Branch of Ardakan]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/12605. (1940–1941/1319–1320 SH). Savabeq-e Khedmati-ye Hossein Hesam Bushehri, Bakhshdar-e Ardakan [Service Records of Hossein Hesam Bushehri, the Sub-Governor of Ardakan]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/18037. (1943/1322 SH). Gozaresh-ha-ye Edareh-ye Khavarobar-e Shahrestan-e Ardakan-e Fars dar Ejra-ye Qanun-e Man'-e Ehtekar [Reports of the Food Administration of Ardakan, Fars on the Implementation of the Anti-Hoarding Law]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/19438. (1942/1321 SH). Gozaresh-e Sherarat-e Ashrar, Qatl va Gharat dar Hodud-e Ardakan [Report on Banditry, Murder, and Plunder in the Outskirts of Ardakan]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/19442. (1941/1320 SH). Parvande-ye Mobarezeh ba Afat-e Keshavarzi (Sen) dar Ardakan-e Fars [File on Agricultural Pest Control (Sunn Pest) in Ardakan, Fars]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.

371 Abstract

- SAKMA. Document no. 293/19453. (1940–1941/1319–1320 SH). Surat-e Malzumat va Nevesht-afzar-e Mored-e Niyaz-e Bakhshdari-ye Ardakan [List of Office Supplies and Stationery Required by the Sub-Governorship of Ardakan]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/19582. (1941/1320 SH). Alakard-e Shahrdari-ye Ardakan dar Nazarat bar Koshtar-e Dam va Tamir-e Hammam-e Omumi [Performance of Ardakan Municipality in Supervising Livestock Slaughter and Public Bath Repair]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/32930. (1939–1941/1318–1320 SH). Omur-e Farhangi va Amniyati; Gozaresh-ha-ye Bazrasi-ye Dabestan-e Dowlati-ye Ardakan [Cultural and Security Affairs; Inspection Reports of the Ardakan State Primary School]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/44276. (1941–1942/1320–1321 SH). Asnad-e Mahrub be Bazsazi-ye Rah-e Ardakan be Shiraz [Documents Related to the Reconstruction of the Ardakan to Shiraz Road]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/47032. (1944/1323 SH). Mosa'adat-e Mali be Foqara va Mostamandan dar Ardakan-e Fars [Financial Assistance to the Poor and Needy in Ardakan, Fars]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 293/66680. (1940–1941/1319–1320 SH). Shekayat az Kadkhoda-yan-e Rosta-ha-ye Tabe-ye Ardakan dar Khosus-e Bahreh-ye Malekaneh [Complaints Against Headmen of Ardakan Villages Regarding Landlord Rent]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 240/27884. (1942/1321 SH). Nameh-ye Edareh-ye Eqtesad-e Vezarat-e Darayi darbāreh-ye Khonsasazi-ye Taharokat-e Ashrar [Letter from the Economy Department of the Ministry of Finance Regarding the Neutralization of Bandit Movements]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 350/007021. (1944/1323 SH). Nameh-ye Sartip Hemmat darbāreh-ye Adam-e Vagozari-ye Kalantari-ye Ardakan be Afrad-e Bumi [Letter from Brigadier General Hemmat Regarding the Non-Assignment of the Ardakan Police Station to Local Residents]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 350/6796. (1943/1322 SH). Residegi-ye Darayi va Ostandari-ye Fars be Gharardad-ha-ye Banu Tayyebah va Maryam Beigi [Finance and Fars Governorate Investigation into the Contracts of Banu Tayyebah and Maryam Beigi]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 350/9232. (1942/1321 SH). Mokatabat-e Bakhshdari-ye Ardakan dar Mored-e Da'avi-ye Hoquqi-ye Banu Tayyebah va Maryam Beigi [Correspondence of Ardakan Sub-Governorship Regarding the Legal Lawsuits of Banu Tayyebah and Maryam Beigi]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.

- SAKMA. Document no. 98/293/14. (1942/1321 SH). Fehrest-e Karkonan-e Bakhshdari-ye Ardakan Daraye Bish az Se Ovlad [List of Ardakan Sub-Governorship Employees Having More Than Three Children]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 98/293/6985. (1940–1941/1319–1320 SH). Residegi be Estekhdam-e Ashkhas dar Bakhshdari-ye Ardakan [Investigation into the Employment of Persons in the Ardakan Sub-Governorship]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 98/293/10492. (1941/1320 SH). Tayyin-e Dehat-e Mowqufeh-ye Bakhsh-e Ardakan-e Fars va Nam-e Motavalliyan [Determination of Endowment Villages of Ardakan, Fars District and the Names of Trustees]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- SAKMA. Document no. 98/293/11175. (1943–1944/1322–1323 SH). Gozaresh-ha-ye Sarqat-e Ahsham va Na'amni dar Ardakan [Reports of Livestock Theft and Insecurity in Ardakan]. National Library and Archives Organization of Iran, Tehran, Iran.
- Screen, C. (1984). Jang-e jahani-ye dovvom dar Iran (M. Asadi, Trans.) [The Second World War in Iran]. Nashr-e Now.
- Taylor, A. J. P. (1974). The Persian corridor: Logistics and the infrastructure of occupation. *Journal of Middle Eastern Studies*, 10(2), 249–266.
- Zivyar, F. (2010). Payamad-ha-ye eqtesadi-ye eshghal-e Iran dar jang-e jahani-ye dovvom [The economic consequences of the occupation of Iran in the Second World War]. *Faslnameh-ye Motale'at-e Tarikhi (Historical Studies Quarterly)*, (29).

تجربه زندگی اجتماعی - اقتصادی اردکان فارس در خلال جنگ جهانی دوم: (۱۳۲۰-۱۳۲۴ ش)

رضا معینی رودبالی*

شمس الدین امرایی**، سید سهراب حسینی***

چکیده

اشغال ایران در جنگ جهانی دوم در مناطق پیرامونی (Peripheral Regions) مانند اردکان فارس صرفاً رخدادی نظامی نبود، بلکه زندگی روزمره مردم را دچار آشفتگی عمیق کرد و توازن میان امنیت، معیشت و نقش اجتماعی آنان را بر هم زد. این پژوهش با تکیه بر اسناد منتشر نشده بخشداری، مالیه و بهداری (ساکما) می‌کوشد نشان دهد تضعیف اقتدار دولت مرکزی و پیامدهای ناامنی آن سال‌ها چگونه ساختار اقتصادی و اجتماعی اردکان را متأثر ساخت؟ یافته‌ها حاکی است بحران‌های این منطقه تنها حاصل حضور نیروهای اشغالگر نبود، بلکه از هم‌زمانی ناامنی مسیرهای ارتباطی، فساد در توزیع ارزاق عمومی و فرسایش زیرساخت‌های کشاورزی و دامداری ناشی می‌شد. در چنین وضعی، دستگاه‌های اداری رسمی در کنترل بازار و تأمین آسایش عمومی ناکام ماندند، اما نهادهای سنتی همچون موقوفات، شبکه‌های خویشاوندی و کنش‌های حقوقی زنان در قالب دعاوی محلی به عنوان ابزارهایی برای بقا فعال شدند. نتیجه نهایی پژوهش نشان می‌دهد اردکان نمونه‌ای گویا از فروپاشی تدریجی اقتدار دولتی و شکل‌گیری نظم‌های غیررسمی در بطن جامعه جنگ‌زده است؛ روندی که می‌تواند ابعاد کمتر دیده‌شده تاریخ اجتماعی-اقتصادی ایران در سال‌های جنگ جهانی دوم را آشکار سازد.

کلیدواژه‌ها: تاریخ اجتماعی جنگ، اردکان فارس، اشغال ایران، بحران ارزاق، اسناد ساکما، اقتصاد محلی، عاملیت اجتماعی.

* استادیار گروه آموزش تاریخ، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، r.moeeni@cfu.ac.ir

** استادیار گروه تاریخ، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، shamsedinamraei@pnu.ac.ir

*** کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی (گروه ایران‌شناسی)، دانشگاه میبد، یزد، ایران، s.sohrab.hosseini80@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۲۴

۱. مقدمه و طرح مسئله

جنگ جهانی دوم فراتر از تقابل قدرت‌های بزرگ، در لایه‌های زیرین جوامع محلی ایران دگرگونی‌های عمیقی ایجاد کرد. اشغال ایران در شهریور ۱۳۲۰ش، تنها یک جابه‌جایی نظامی نبود، بلکه منجر به «گسست در پیوستار حاکمیت محلی» در مناطق دور از مرکز شد. در این میان، منطقه اردکان فارس به دلیل موقعیت ویژه در جغرافیای ارتباطی جنوب، تجربه‌ای منحصربه‌فرد از این بحران را پشت سر گذاشت. مسئله اصلی این پژوهش، واکاوی این موضوع است که چگونه تلاقی «ناامنی مسیرهای ترانزیتی» و «تضعیف نهادهای انتظام‌بخش»، معیشت روزمره را در یک جامعه نیمه‌شهری-نیمه‌عشایری به بن‌بست کشاند. در حالی که پژوهش‌های کلان‌نگر بر بحران ملی غله تمرکز یافته‌اند (مجد ۱۳۸۷: ۹۸)، این نوشتار با تکیه بر اسناد دست‌اول بخشداری و مالیه، به دنبال آن است که نشان دهد چگونه «جنگ جهانی» در مقیاس خُرد، در قالب «بحران نان و امنیت جاده» توسط شهروند اردکانی تجربه شد.

اردکان، از توابع مهم شمال فارس، در دامنه‌های زاگرس جنوبی واقع شده است. اهمیت این منطقه در خلال جنگ جهانی دوم، متأثر از موقعیت ژئوپلیتیک آن به عنوان یک «گذرگاه راهبردی» بود. این منطقه در مسیر ترانزیتی شیراز به تل‌خسرو (یاسوج) و از آنجا به سمیرم و اصفهان قرار داشت؛ مسیری که در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴ش به دلیل فعالیت ایل‌های کوچ‌رو و تضعیف قوای ژاندارمری، به کانون ناامنی جنوب تبدیل شد. کوهستانی بودن و اشراف بر گردنه‌های کلیدی، اردکان را به نقطه‌ای تبدیل کرد که هرگونه اختلال در امنیت آن، مستقیماً جریان مبادله کالا میان مرکز فارس و نواحی بختیاری و بویراحمد را قطع می‌کرد. لذا، درک وضعیت اجتماعی این شهر بدون در نظر گرفتن این «جبر جغرافیایی» و نقش آن در توزیع ارزاق عمومی ممکن نیست (بنا بر ضوابط مجله، برای مطالعه بیشتر درباره این مسیرها بنگرید به: کرمی ۱۳۹۳: ۴۴).

تاکنون پژوهش‌های ارزشمندی درباره پیامدهای جنگ جهانی دوم در ایران انجام شده است، اما بازخوانی آن‌ها نشان‌دهنده یک خلأ جدی در حوزه «تاریخ محلی» است. برای نمونه، کاوه بیات در کتاب شورش عشایری فارس به تحولات سیاسی و نظامی ایلات پرداخته، اما تأثیر این شورش‌ها بر «اقتصاد خُرد» و زندگی روزمره ساکنان شهرهایی چون اردکان مغفول مانده است (بیات ۱۳۶۵: ۱۱۲). همچنین پژوهش‌های مهدوی اگرچه به اختلال در نظام توزیع کالا اشاره دارند، اما سازوکارهای سازگاری محلی و نقش «کدخدایان

تجربه زندگی اجتماعی-اقتصادی اردکان ... (رضا معینی رودبالی و دیگران) ۳۷۵

و اصناف» در مدیریت بحران در شهرهای کوچک را بررسی نکرده‌اند (مهدوی ۱۳۶۴: ۲۱۸). تمایز و نوآوری پژوهش حاضر در این است که برخلاف آثار مذکور، بر پایه اسناد آرشیوی کمتر دیده شده، رابطه مستقیم میان «سقوط امنیت جاده‌ای» و «تغییر الگوی مصرف» در اردکان را تحلیل می‌کند (بنگرید به: ساکما، کدهای ۲۴۰-۲۷۸۸۴ و ۳۵۰-۰۰۷۰۲۱).

برای فهم چگونگی اثرگذاری جنگ بر ساختار امنیتی و معیشتی اردکان، این مقاله به پرسش‌های زیر پاسخ می‌دهد:

۱. ناامنی راه‌ها و تضعیف اقتدار اداری در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴ش چه نقشی در ایجاد بحران اقتصادی اردکان داشته است؟

۲. سازوکارهای کلان اشغال چگونه در سطح محلی اردکان بازتاب یافت؟

۳. جامعه محلی اردکان (اصناف و شبکه‌های سنتی قدرت) چه الگوهای سازگاری در برابر ناامنی و کمبود کالا پدید آورد؟

روش این پژوهش بر «تحلیل کیفی (Qualitative Analysis) و تبیین سندی» استوار است. با مقابله و تطبیق مکاتبات اداری بخشداری، گزارش‌های امنیتی ژاندارمری و داده‌های استخراج شده از مطبوعات، امکان فهم دقیق‌تری از موقعیت اداری و اقتصادی اردکان فراهم می‌گردد (بنگرید به: استخر ۱۳۲۲: ۱؛ اطلاعات ۱۳۲۱: ۳). از خلال این هم‌نشینی، مقاله می‌کوشد پیوند میان تجربه محلی و ساختارهای کلان سیاسی و اقتصادی را روشن‌تر سازد.

۲. پیشینه پژوهش

تحقیقات انجام‌یافته پیرامون حضور متفقین در ایران را می‌توان در پنج سطح دسته‌بندی و تحلیل کرد:

۱.۲ مطالعات کلان و اسنادی

پژوهش‌های موجود عمدتاً بر تحولات سیاسی و پیامدهای اشغال در سطح ملی متمرکز بوده‌اند. مجموعه اسناد منتشر شده توسط سازمان اسناد ملی ایران (۱۳۸۲؛ ۱۳۸۴) داده‌های ارزشمندی درباره سانسور، بحران ارزاق و محدودیت‌های اداری ارائه می‌دهند؛ اما این منابع فاقد تحلیل اختصاصی درباره مناطق میانی و کوچک‌تری همچون اردکان فارس هستند.

همچنین گزارش‌های مربوط به خسارات ناشی از اشغال (آرشیو ملی ۱۳۸۶: ۷۴) بیشتر بر پیامدهای حضور مستقیم نیروهای بیگانه تمرکز دارند و شرایط امنیتی شهرهای حاشیه‌ای را به اجمال واکاوی کرده‌اند.

۲.۲ مطالعات منطقه‌ای و امنیتی جنوب

آثاری نظیر پژوهش صداقت‌کیش (۱۳۹۵: ۲۱۲) و بررسی بیات درباره نبرد سمیرم (۱۳۹۰: ۹۱) ساختار امنیتی جنوب و تعامل قدرت‌های خارجی با ایلات را بررسی کرده‌اند. با این وجود، تمرکز این آثار یا بر دوره‌های پیش از جنگ جهانی دوم است و یا بر مناطق غربی و ایل‌نشین فارس؛ لذا تحولات سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴ ش در منطقه اردکان در دایره شمول این تحقیقات قرار نگرفته است.

۳.۲ مطالعات اقتصاد جنگ و بحران ارزاق

در حوزه اقتصاد خُرد، مجد (۱۴۰۰: ۸۷) و کدخدایی (۱۳۹۰: ۵۴) به تحلیل کمبود غله و فشارهای وارد بر بازار داخلی پرداخته‌اند. با وجود این، پیوند معنادار میان «ناامنی جاده‌های فرعی» و «تشدید بحران ارزاق» در مناطق کوهستانی مغفول مانده است. همچنین زیویار (۱۳۸۹: ۱۳۲) هرچند دخالت‌های مالی متفقین را بررسی می‌کند، اما رویکرد وی همچنان کلان‌نگر است و به سازوکارهای توزیع کالا در بخش‌های کوچکی مانند اردکان نمی‌پردازد.

۴.۲ مطالعات سیاسی-راهبردی و ساختار قدرت

پژوهش‌های الهی (۱۳۶۵)، صابری (۱۳۹۷) و اسکرین (۱۳۶۳) به سازوکارهای اشغال و رقابت قدرت‌های خارجی پرداخته‌اند. در این آثار، نقش راه‌های فرعی و عملکرد ادارات محلی در مواجهه با بحران‌های امنیتی نادیده گرفته شده است. در بحث ساختار قدرت، اگرچه روشنفکر (۱۳۹۳: ۷۷) حساسیت دولت نسبت به مناطق عشایری بویراحمد را نشان می‌دهد، اما بررسی وی شامل مناطق مرکزی و شرقی فارس نمی‌شود (برای مقایسه با ساختار قدرت در ایلات مرکزی بنگرید به: صفی‌نژاد ۱۳۷۵: ۲۰۱).

۵.۲ مطالعات اجتماعی و تاریخ محلی اردکان

برخی آثار مانند فرهنگ گویش اردکان فارس (امیری اردکانی ۱۳۹۸) و پژوهش خیراندیش درباره ریشه‌های تاریخی منطقه (۱۳۸۳: ۱۱) به شناخت زمینه فرهنگی منطقه کمک می‌کنند، اما این منابع ارتباط مستقیمی با تحولات سیاسی و معیشتی سال‌های جنگ ندارند. همچنین در بحث سیاست‌های اسکان و مالیات‌دهی، اگرچه پژوهش‌هایی صورت گرفته (نصیری و دیگران ۱۳۹۳: ۱۲)، اما دوره گذار (۱۳۲۰-۱۳۲۳ش) در این آثار تحلیل نشده است.

بررسی ادبیات موجود نشان می‌دهد که علی‌رغم گستردگی منابع، خلأ مهمی در زمینه «تاریخ محلی اردکان» وجود دارد. هیچ پژوهشی تاکنون رابطه میان «نامانی مسیرهای ارتباطی»، «بحران اقتصادی» و «ساختار قدرت محلی» را در اردکان فارس طی سال‌های جنگ به‌طور مشخص بررسی نکرده است. پژوهش حاضر با استفاده از کدهای سندی کمتر دیده شده (بنگرید به: ساکما، کدهای ۲۴۰-۲۷۸۸۴ و ۳۵۰-۰۰۷۰۲۱) و تطبیق آن با اخبار مطبوعات محلی نظیر استخر و اطلاعات، در پی ارائه تحلیلی مسئله‌محور از این تحولات است که در ادبیات موجود سابقه‌ای ندارد.

۳. جغرافیای تاریخی اردکان؛ بستر پیوند تحولات ایلی و راهبردی

موقعیت مکانی اردکان در شمال استان فارس و در دامنه‌های کوهستانی زاگرس، فراتر از یک توصیف طبیعی، تعیین‌کننده نقش این منطقه در موازنه قدرت محلی بوده است. این شهر به دلیل استقرار در ارتفاعات و برخورداری از منابع آب و اراضی مستعد، نه تنها مرکز ثقل فعالیت‌های کشاورزی و دامداری قلمداد می‌شد، بلکه به تعبیر خیراندیش (۱۳۸۳: ۱۴) به عنوان پل ارتباطی میان نواحی مرکزی فارس، مناطق عشایری و مسیرهای منتهی به کهگیلویه و بویراحمد عمل می‌کرد. همین ویژگی «کریدوری»، در سال‌های بحرانی جنگ جهانی دوم، اردکان را به کانون کشمکش‌های امنیتی تبدیل کرد.

از منظر تاریخی، پیشینه کهن این منطقه که در ریشه‌شناسی واژه «اردکان» به معنای «جایگاه مقدس» تجلی یافته، نشان‌دهنده تداوم سکونتگاهی و اهمیت آن در ساختار اداری فارس است (خیراندیش، ۱۳۸۳: ۱۱-۱۲). با این حال، اهمیت راهبردی اردکان در دوره‌های صفویه و قاجاریه با پیوند یافتن به مسیرهای تجاری و نظامی دوچندان شد. قرارگیری در

مسیر ارتباطی شیراز به یاسوج و سمیرم، اردکان را به محل تلاقی منافع دولت مرکزی، کاروان‌های تجاری و ایلات کوچ‌رو بدل ساخت (صفی‌نژاد، ۱۳۶۸: ۲۰۴-۲۰۶).

در عصر پهلوی اول، سیاست‌های تمرکزگرا و تلاش برای تخته‌قاچو کردن ایلات، کارکرد جغرافیایی اردکان را از یک مرکز مبادلاتی به یک «نقطه پایش امنیتی» تغییر داد. مجاورت با قلمرو ایلات قشقایی موجب شد تا دولت از این منطقه به عنوان سنگری برای کنترل تحرکات عشایری استفاده کند (امرای و معینی رودبالی، ۱۳۹۵: ۲۳).

از بُعد اقتصادی، ساختار معیشتی اردکان در نیمه نخست قرن چهاردهم شمسی، ترکیبی از زراعت پایدار و اقتصاد دامی بود. وجود اراضی حاصلخیز و دسترسی به منابع آب، رونق کشت غلات و محصولات باغی را تضمین می‌کرد؛ اما نکته حائز اهمیت در تحلیل بحران سال‌های ۱۳۲۰ش، وابستگی متقابل اقتصاد شهری اردکان با معیشت ایلی بود. این مبادلات که در قالب دادوستد محصولات لبنی و غلات جریان داشت (امیری اردکانی، ۱۳۹۸: ۲۸-۳۰)، با وقوع جنگ جهانی دوم و فروپاشی امنیت راه‌ها، به سرعت دچار گسست شد.

بنابراین، جغرافیای تاریخی اردکان صرفاً یک بستر ثابت نیست؛ بلکه «متغیری اثرگذار» در تحولات سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴ش است. در شرایطی که ضعف قدرت مرکزی پس از شهریور ۱۳۲۰ به اوج رسید، موقعیت ارتباطی اردکان و نزدیکی آن به ایل‌راه‌ها، این شهر را در معرض مستقیم غارتگری، ناامنی جاده‌ای و بحران ارزاق قرار داد. برای درک عمیق‌تر نقش این جغرافیا در بازتولید ناامنی، (بنگرید به: صفی‌نژاد، ۱۳۶۸: ۲۰۸-۲۱۱).

۴. گسل‌های معیشتی: از بحران ارزاق تا فرسایش سلامت عمومی

تحولات اردکان در سال‌های جنگ جهانی دوم، تنها به جابجایی قدرت میان قوای نظامی و ایلات محدود نمی‌شد؛ بلکه لایه‌های زیرین جامعه با «بحران بقا» دست‌به‌گریبان بود. اسناد بازیافته نشان می‌دهد که دولت پهلوی در این منطقه با سه چالش هم‌زمان روبرو بوده است:

۱.۴ اختلال در زنجیره تأمین (Supply Chain Disruption) و کالاهای اساسی

برخلاف تصور اولیه که بحران را صرفاً ناشی از حضور نیروهای اشغالگر می‌داند، اسناد اردکان نشان‌دهنده «فساد ساختاری» (Structural Corruption) و «احتکار نهادینه» است. گزارش‌های اداره خواروبار اردکان در سال ۱۳۲۲ش (ساکما، سند ۱۸۰۳۷/۲۹۳) پیرامون

اجرای «قانون منع احتکار»، گواهی بر رواج انبار کردن غله در شرایط قحطی است. این وضعیت با سهمیه‌بندی شدید کالاها تشدید می‌شد؛ به طوری که حتی توزیع ناچیز «قند و شکر» در شعبه روستایی اردکان (ساکما، سند ۱۲۱۷۸/۲۹۳، ۱۳۲۰ش) به ابزاری برای اعمال فشار اداری تبدیل شده بود.

۲.۴ تهدیدات زیستی و زوال زیرساخت‌های تولید

در حالی که ناامنی جاده‌ای (شیراز-اردکان) مانع از انتقال کالا می‌شد (بنگرید به: ساکما، سند ۴۴۲۷۶/۲۹۳)، بخش کشاورزی به عنوان تنها منبع معیشت محلی، با حملات بیولوژیک (آفات) روبرو بود. سند مربوط به «مبارزه با آفت سن» در مزارع اردکان و ممسنی (ساکما، سند ۱۹۴۴۲/۲۹۳، ۱۳۲۰ش) نشان می‌دهد که ناتوانی دولت در دفع آفات، در کنار «برفک دهان» و کشتار گوسفندان بیمار (ساکما، سند ۱۹۵۸۲/۲۹۳)، اقتصاد دامی و زراعی منطقه را به مرز فروپاشی رسانده بود. این فلاکت اقتصادی منجر به گسترش فقر مطلق گردید، تا جایی که استانداری ناچار به ثبت آمار و «مساعدت مالی به فقرا» در سال ۱۳۲۳ش شد (ساکما، سند ۴۷۰۳۲/۲۹۳).

۳.۴ فساد اداری و گسست میان دولت و ملت

سقوط اخلاقی و اداری در این دوره، در قالب «شکایت از کدخدایان» و «اجحاف در مالیات» تبلور یافت. پرونده‌های قطور شکایت اهالی از بهره‌مالکانه و دیون (ساکما، سند ۶۶۶۸۰/۲۹۳) نشان می‌دهد که کدخدایان محلی در غیاب نظارت دولت مرکزی، به بازوی فشار بر دهقانان تبدیل شده بودند. حتی در بدنه بخشداری نیز، گزارش‌های مربوط به «استخدام‌های غیرقانونی» و «حقوق‌های معوقه» (ساکما، سند ۶۹۸۵/۲۹۳/۹۸) حاکی از آن است که نظام اداری اردکان در سال‌های ۱۳۱۹-۱۳۲۱ش، پیش از آنکه نگران امنیت عمومی باشد، درگیر بحران‌های داخلی و بقای سازمانی خود بوده است.

علاوه بر تحلیل سه‌گانه قبلی، اسناد جدید دو لایه دیگر از بحران را آشکار می‌کنند:

سند شکاف طبقاتی و جنسیتی: مکاتبات بخشداری درباره دعاوی زنان (مانند بانو طویه و مریم بیگی) بر سر قراردادهای و املاک (ساکما، ۹۲۳۲/۳۵۰ و ۶۷۹۶/۳۵۰)، نشان‌دهنده ناامنی حقوقی در کنار ناامنی فیزیکی است. این اسناد ثابت می‌کنند که در اوج جنگ،

ضعیف‌ترین قشرهای جامعه برای احقاق حق خود در برابر ساختار سستی و اداری با دشواری مضاعف روبرو بوده‌اند.

سند زوال امنیت زیستی: گزارش‌های مربوط به «آسیب به سیم تلگراف» و «سرقت احشام» (گاو و گوسفند) در روستاهای اردکان (ساکما، سند ۱۱۱۷۵/۲۹۳/۹۸)، نشان می‌دهد که جرم و جنایت از «سیاسی» به «معیشتی» تغییر ماهیت داده بود. مردم نه برای اهداف سیاسی، بلکه برای «سیر کردن شکم» به زنجیره سرقت روی آورده بودند که این خود، نشان‌دهنده فروپاشی نظم اجتماعی است.

۵. واکاوی زیست اقتصادی و معیشتی اردکان در عصر اشغال

تحولات اقتصادی اردکان در خلال جنگ جهانی دوم را نمی‌توان تنها امتداد شرایط پیش از ۱۳۲۰ش دانست؛ بلکه این دوره، نشان‌دهنده گسست در مناسبات تولید و توزیع به دلیل اشغال ایران و اختلال در شبکه تجاری شیراز است. در حالی که پژوهشگران بین‌المللی بر ابعاد کلان بحران حمل‌ونقل و جهش قیمت‌ها در ایران تأکید کرده‌اند (Taylor, 1974: 249-266)، شواهد محلی در اردکان از یک «بحران چندلایه» حکایت دارد که از آفات نباتی تا فساد ساختاری در توزیع ارزاق را در بر می‌گرفت.

۱.۵ میراث ثبات و نشانه‌های آغازین گسست

پیش از ۱۳۲۰ش، اقتصاد اردکان بر پایه کشاورزی آبی، دامداری و پیوند ارگانیک با بازار شیراز استوار بود. با این حال، حتی در این دوران به‌ظاهر پایدار، نشانه‌هایی از ناکارآمدی اداری دیده می‌شود. اسناد مربوط به سال‌های ۱۳۱۹-۱۳۲۰ش حکایت از «استخدام‌های غیرقانونی» و «اختلال در پرداخت حقوق کارکنان» بخشداری دارد (ساکما، سند ۶۹۸۵/۲۹۳/۹۸) که نشان‌دهنده ضعف زیرساخت‌های اجرایی پیش از ورود به بحران است. اگرچه گزارش‌های مالی از «مازاد غله» سخن می‌گفتند، اما ناتوانی در مدیریت ملزومات اولیه اداری (ساکما، سند ۱۹۴۵۳/۲۹۳) پیش‌درآمدی بر فروپاشی اقتدار دولت در زمان بحران بود.

۲.۵ اختلال در زنجیره تأمین و بازتولید احتکار

با ورود متفقین، وضعیت اقتصادی اردکان متأثر از «اثر موجی» بحران در شیراز (Taylor, 1974: 395) دچار آشفتگی شد. برخلاف تصور عمومی که کمبود را تنها به حضور فیزیکی سربازان خارجی نسبت می‌دهد، اسناد ساکما نشان‌دهنده «احتکار سیستماتیک» در سطح محلی است. گزارش‌های اداره خواروبار اردکان به وزارت دارایی در سال ۱۳۲۲ش (ساکما، سند ۱۸۰۳۷/۲۹۳) پیرامون اجرای «قانون منع احتکار»، ثابت می‌کند که بخشی از بحران ناشی از سوءاستفاده عاملان محلی از شرایط جنگی بوده است. این وضعیت با سهمیه‌بندی شدید کالاهای اساسی مانند «قند و شکر» تشدید می‌شد (ساکما، سند ۱۲۱۷۸/۲۹۳) و معیشت مردم را به تصمیمات متمرکز و گاه ناکارآمد دولت وابسته می‌کرد.

۳.۵ بحران تولید: آفات نباتی و زوال دامپروری

اقتصاد اردکان در سال‌های اشغال تنها از ناامنی جاده‌ای ضربه نخورد، بلکه با «بحران بیولوژیک» نیز مواجه شد. سند مربوط به «مبارزه با آفت سن» در مزارع اردکان و ممسنی در سال ۱۳۲۰ش (ساکما، سند ۱۹۴۴۲/۲۹۳) و گزارش‌های مربوط به «کشتار گوسفندان بیمار» و شیوع بیماری‌های دامی (ساکما، سند ۱۹۵۸۲/۲۹۳)، نشان می‌دهد که زیرساخت تولیدی منطقه در حال فروپاشی بوده است. شهرداری اردکان در این دوره ناچار به تشکیل «شرکت گوشت» و نظارت بر قیمت‌ها شد تا مانع از توزیع فرآورده‌های آلوده در بازار شود (بنگرید به: همان).

۴.۵ تورم، فقر و فرسایش پیوندهای اجتماعی

تورم سال‌های ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۳ش در اردکان، فراتر از ارقام گزارش شده در مطبوعات (اطلاعات ۱۳۲۰: ۱؛ کوشش ۱۳۲۱: ۳)، منجر به یک «تراژدی انسانی» شد. اسناد استانداری فارس از «مساعدت مالی به فقرا» در اردکان در سال ۱۳۲۳ش پرده برمی‌دارد (ساکما، سند ۴۷۰۳۲/۲۹۳) که نشان‌دهنده سقوط طبقه متوسط و گسترش فقر مطلق است. این فلاکت اقتصادی به افزایش جرایم معیشتی (Subsistence Crimes) دامن زد؛ به طوری که «سرقت احشام» (گاو و گوسفند) به یکی از چالش‌های اصلی امنیتی منطقه تبدیل شد (ساکما، سند ۱۱۱۷۵/۲۹۳/۹۸). در واقع، ناامنی جاده‌ای و سرقت، نه یک پدیده صرفاً سیاسی، بلکه بازتاب مستقیم گرسنگی و سقوط قدرت خرید مردم بود.

۵.۵. منازعات حقوقی و طبقاتی در بستر بحران

فشار اقتصادی باعث شد تا تضادهای اجتماعی نهفته، در قالب دعاوی حقوقی بروز کند. شکایت‌های متعدد اهالی از «کدخدایان» بابت بهره‌مالکانه و بدهی‌های معوق (ساکما، سند ۶۶۶۸۰/۲۹۳) و دعاوی حقوقی زنان بر سر املاک و قراردادهای (ساکما، سند ۹۲۳۲/۳۵۰) نشان می‌دهد که ساختار سنتی روستا (نظام کدخدامنشی) در برابر فشارهای اقتصادی جنگ در حال بازتعریف بوده است. این اسناد ثابت می‌کنند که برخلاف ادعای برخی منابع مبنی بر «مقاومت محلی»، جامعه اردکان در این دوره با یک «ازخودبیگانگی اجتماعی» و تشدید شکاف میان مالک و زارع روبرو بوده است.

تحولات اردکان در سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۴ش را می‌توان برآیند تلاقی سه نیروی مخرب دانست:

۱. فشار ساختاری اشغال: که منجر به تورم و اختلال در توزیع کالاهای استراتژیک (مانند قند و آرد) شد (Taylor, 1974: 394).

۲. بحران تولید محلی: که ناشی از هم‌زمانی جنگ با آفات کشاورزی و بیماری‌های دامی بود و توان مقاومت اقتصادی منطقه را سلب کرد (ساکما، اسناد ۱۹۴۴۲/۲۹۳ و ۱۹۵۸۲/۲۹۳).

۳. سقوط اقتدار اداری و اخلاقی: که در قالب احتکار، فساد در بخشداری و تشدید شکایات علیه کدخدایان تبلور یافت.

در نهایت، اردکان در این دوره نه یک واحد جغرافیایی مستقل، بلکه «آزمایشگاهی» برای مشاهده فروپاشی تدریجی دولت پهلوی اول و گذار پر آشوب به دوره بعد بود. اگرچه پیوندهای سنتی و تولید خانگی مانع از نابودی کامل زیست محلی شد، اما زخم‌های اقتصادی ناشی از این دوره (مانند گسترش فقر و تغییر مالکیت‌ها) تا سال‌ها بر سیمای اجتماعی اردکان باقی ماند.

۶. تحولات اجتماعی و تجربه زیسته مردم اردکان در سال‌های اشغال

جنگ جهانی دوم در مناطق پیرامونی همچون اردکان، فراتر از تغییرات سیاسی، لایه‌های عمیق زندگی روزمره را دگرگون کرد. در این ناحیه، بحران‌های ناشی از اشغال نه تنها در قالب ناامنی، بلکه در سطح رفتارهای اجتماعی، سلامت عمومی و الگوهای زیست نمود

تجربه زندگی اجتماعی-اقتصادی اردکان ... (رضا معینی رودبالی و دیگران) ۳۸۳

یافت (Cronin, 2007: 154-160). بررسی اسناد محلی نشان می‌دهد که جامعه اردکان در این دوره میان «فروپاشی نظم اداری» و «احیای سازوکارهای حمایتی سستی» در نوسان بوده است.

۱.۶ بهداشت عمومی و بحران سلامت

یکی از وجوه نادیده گرفته شده در تاریخ‌نگاری جنگ در فارس، سقوط وضعیت بهداشت در مناطق کوهستانی است. اسناد شهرداری اردکان (ساکما، سند ۱۹۵۸۲/۲۹۳، ۱۳۲۰ش) حاکی از تلاش‌های محدود برای نظارت بر «کشتار گوسفندان بیمار» و «تعمیر حمام‌ها» است؛ اما این اقدامات در برابر شیوع بیماری‌های واگیردار ناچیز بود. در حالی که بهداشتی فارس از کمبود دارو گزارش می‌داد، اسناد محلی (ساکما، سند ۳۲۹۳۰/۲۹۳) از شیوع آفات و بیماری‌های دامی (برفک دهان) خبر می‌دهند که در کنار سوءتغذیه، ضریب آسیب‌پذیری جامعه روستایی اردکان را به شدت افزایش داده بود.

۲.۶ عاملیت زنان و دعاوی حقوقی در عصر بحران

برخلاف روایت‌های سستی که زنان را در حاشیه تاریخ جنگ قرار می‌دهند، اسناد بخشداری اردکان نشان‌دهنده حضور فعال زنان در عرصه حقوقی و اقتصادی است. پرونده‌های مربوط به دعاوی بانو «طیبه» و «مریم‌بیگی» پیرامون قراردادهای املاک در سال‌های ۱۳۲۱ و ۱۳۲۲ش (ساکما، اسناد ۹۲۳۲/۳۵۰ و ۶۷۹۶/۳۵۰)، نشان‌دهنده تلاش زنان برای حفظ سرمایه‌های خانوادگی در اوج بی‌ثباتی است. این اسناد ثابت می‌کنند که با وجود فشارهای جنسیتی و طبقاتی، زنان اردکان از ابزارهای اداری و قضایی برای مقابله با تعدیات زمان جنگ استفاده کرده‌اند.

۳.۶ آموزش و فرهنگ در بن‌بست جنگ

نهاد آموزش در اردکان طی سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۴ش با چالش‌های ساختاری روبرو بود. گزارش‌های بازرسی از «دبستان دولتی اردکان» (ساکما، سند ۳۲۹۳۰/۲۹۳) نشان می‌دهد که کمبود نوشت‌افزار و ملزومات اداری (ساکما، سند ۱۹۴۵۳/۲۹۳) در کنار ناامنی مسیرها، روند آموزش را مختل کرده بود. با این حال، تداوم فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی در قالب مدیریت «دهات موقوفه» و تعیین متولیان (ساکما، سند ۱۰۴۹۲/۲۹۳/۹۸، ۱۳۲۰ش)، نشان از

آن دارد که نهادهای سستی و مذهبی، خلأ ناشی از ناکارآمدی نهادهای مدرن آموزشی را پر کرده و به عنوان ستون فقرات هویت محلی عمل می‌کردند.

۴.۶ امنیت اجتماعی و روان‌شناسی ترس

ناامنی در اردکان از یک پدیده سیاسی به یک «تجربه زیسته» (Lived Experience) و روزمره تبدیل شده بود. گزارش‌های مربوط به «شرارت پسران میرعباس» و قتل و غارت‌های ناشی از آن (ساکما، سند ۱۹۴۳۸/۲۹۳، ۱۳۲۱ش)، فضایی از رعب و وحشت را بر منطقه حاکم کرد. این ناامنی تنها محدود به اشرار نبود، بلکه «شکایت از مأمورین دولت و امنیه» (ساکما، سند ۳۲۹۳۰/۲۹۳) نشان می‌دهد که مردم گاه از سوی نهادهای حافظ امنیت نیز احساس تهدید می‌کردند. تکرار واژگانی همچون «سرقت»، «قتل» و «ناامنی» در اسناد سال‌های ۱۳۲۲-۱۳۲۳ش (ساکما، سند ۱۱۱۷۵/۲۹۳/۹۸) گویای آن است که «ترس» به مؤلفه اصلی روان‌شناسی جمعی در اردکان تبدیل شده بود.

۵.۶ نهاد خانواده و راهبردهای بقا

در غیاب حمایت‌های دولتی، خانواده به اصلی‌ترین واحد مقاومت تبدیل شد. اسناد مربوط به کارکنان بخش‌داری اردکان که دارای «بیش از سه اولاد» بودند (ساکما، سند ۱۴/۲۹۳/۹۸)، نشان از فشارهای معیشتی سنگین بر خانوارهای پرجمعیت دارد. در این دوران، استراتژی‌های بقا از تولید خانگی تا جابه‌جایی‌های فصلی برای فرار از ناامنی و گرسنگی رواج یافت. ثبت آمار «فقرا» برای دریافت مساعدت‌های ناچیز مالی (ساکما، سند ۴۷۰۳۲/۲۹۳، ۱۳۲۳ش) آخرین پرده از سقوط سطح معیشت عمومی در اردکان عصر جنگ است.

تجربه اجتماعی مردم اردکان در خلال جنگ جهانی دوم، آمیزه‌ای از «اضطراب مستمر» و «سازگاری فعال» بود. اگرچه ساختار اداری با کمبود کاغذ و نوشت‌افزار (ساکما، سند ۱۹۴۵۳/۲۹۳) دست‌به‌گریبان بود و مأمورانش با اتهام استخدام غیرقانونی (ساکما، سند ۶۹۸۵/۲۹۳/۹۸) روبرو بودند، اما لایه‌های زیرین جامعه از طریق شبکه‌های سستی موقوفات و نهاد خانواده توانستند مانع از فروپاشی کامل پیوندهای اجتماعی شوند. اردکان در پایان جنگ، جامعه‌ای رنجور، فقیر، اما با ساختارهای سستی بازسازی شده بود.

۷. نتیجه‌گیری

بازخوانی تجربه تاریخی اردکان فارس در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴ ش، فراتر از ثبت وقایع یک شهر کوچک، منطق حاکم بر «بحران در مناطق پیرامونی» را آشکار می‌سازد. یافته‌های این پژوهش در سه سطح کلان، میانی و خرد، نتایج نوینی را ارائه می‌دهد که تفاوت بنیادین این تحقیق با پژوهش‌های پیشین را رقم می‌زند:

نخست در سطح ساختار قدرت، مطالعه حاضر نشان داد که جنگ جهانی دوم در اردکان، بیش از آنکه تقابلی نظامی باشد، منجر به «بحران معنا در اقتدار دولتی» شد. اسناد مربوط به استخدام‌های غیرقانونی، حقوق‌های معوقه و شکایت از تعدیات مأموران امنیه، ثابت می‌کند که دولت پهلوی پیش از آنکه تحت فشار نیروهای اشغالگر فروپاشد، از درون دچار فرسایش مشروعیت و کارآمدی شده بود. در این خلاء قدرت، ناامنی جاده‌ای از یک عارضه جانبی به یک «نظم جایگزین» تبدیل شد که در آن اشرار و بازیگران محلی، شریان‌های حیاتی منطقه را کنترل می‌کردند.

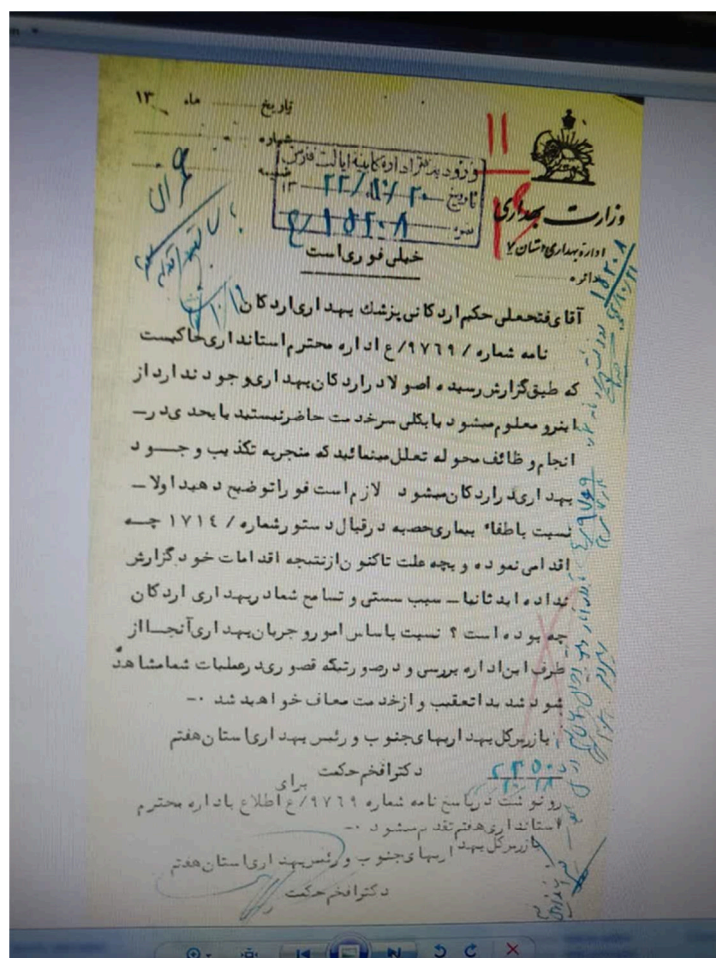
دوم در سطح مناسبات اقتصادی، این پژوهش با ارائه شواهد سندی پیرامون «آفات نباتی» و «بیماری‌های دامی» (برفک و سن)، ثابت کرد که بحران معیشتی اردکان تنها ناشی از احتکار یا حضور متفقین نبود؛ بلکه هم‌زمانی جنگ با یک «سقوط بیولوژیک» در تولید» توان مقاومت جامعه را در هم شکست. این یافته، کلیشه رایج در تاریخ‌نگاری قحطی ایران را که بحران را صرفاً نان‌محور می‌بیند، به سمت فهمی چندبعدی از «زوال زیرساخت‌های زیستی» سوق می‌دهد.

سوم در سطح تاریخ اجتماعی و تجربه زیسته، ادغام اسناد مربوط به دعاوی حقوقی زنان و وضعیت بهداشت عمومی، لایه‌های نادیده‌ای از «عاملیت در عصر عسرت» را آشکار کرد. حضور فعال زنان در محاکم برای حفظ مالکیت و تداوم نهادهای سستی نظیر موقوفات در اوج بی‌ثباتی اداری، نشان‌دهنده آن است که جامعه محلی اردکان در برابر فروپاشی، به «بازسازی شبکه‌های حمایتی پیشامدرن» روی آورد.

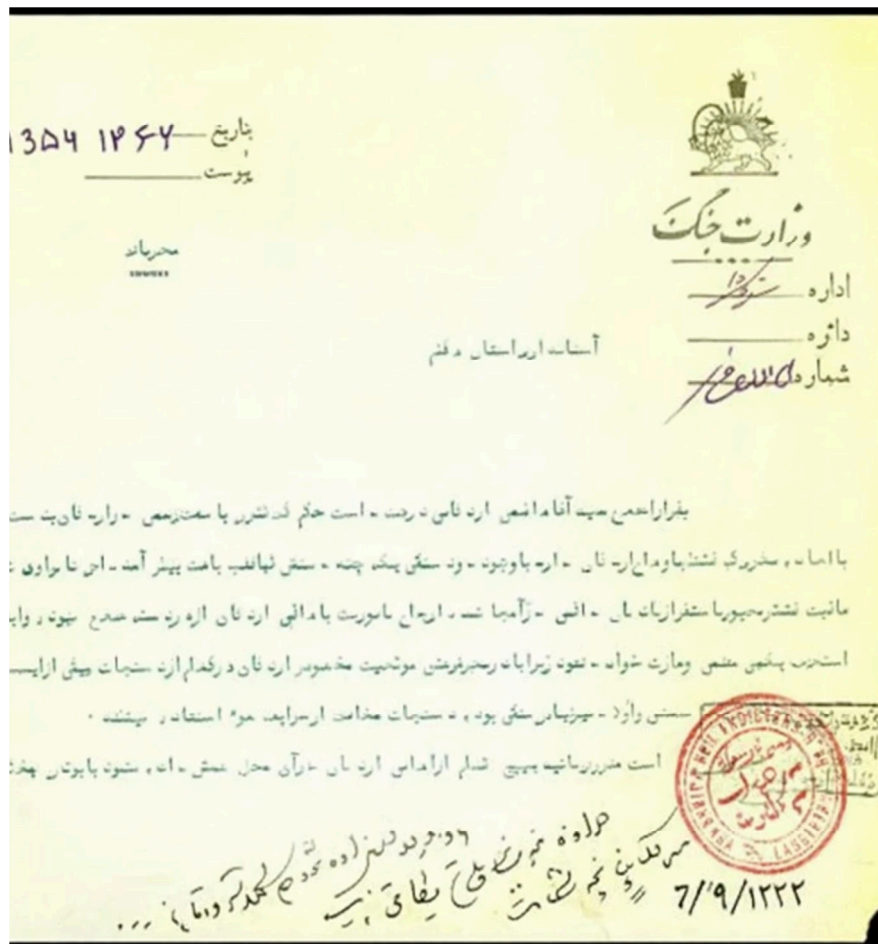
در نهایت، مطالعه اردکان به عنوان یک «میکرو-تاریخ» (Microhistory) ضرورت بازنگری در روایت‌های کلان‌نگر جنگ جهانی دوم را برجسته می‌کند. این پژوهش نشان می‌دهد که چگونه یک بحران جهانی، با عبور از صافی جغرافیای کوهستانی و ساختارهای قبیله‌ای، به پدیده‌ای منحصربه‌فرد تبدیل می‌شود که در آن، مرز میان «مجرم و گرسنه»،

«دولت و غارتگر» و «امنیت و اضطراب» به کلی مخدوش می‌گردد. اردکان عصر اشغال، نه یک حاشیه منفعل، بلکه کانون تکاپویی دردناک برای بقا بود که آثار آن بر حافظه جمعی و ساختار طبقاتی منطقه تا دهه‌ها باقی ماند.

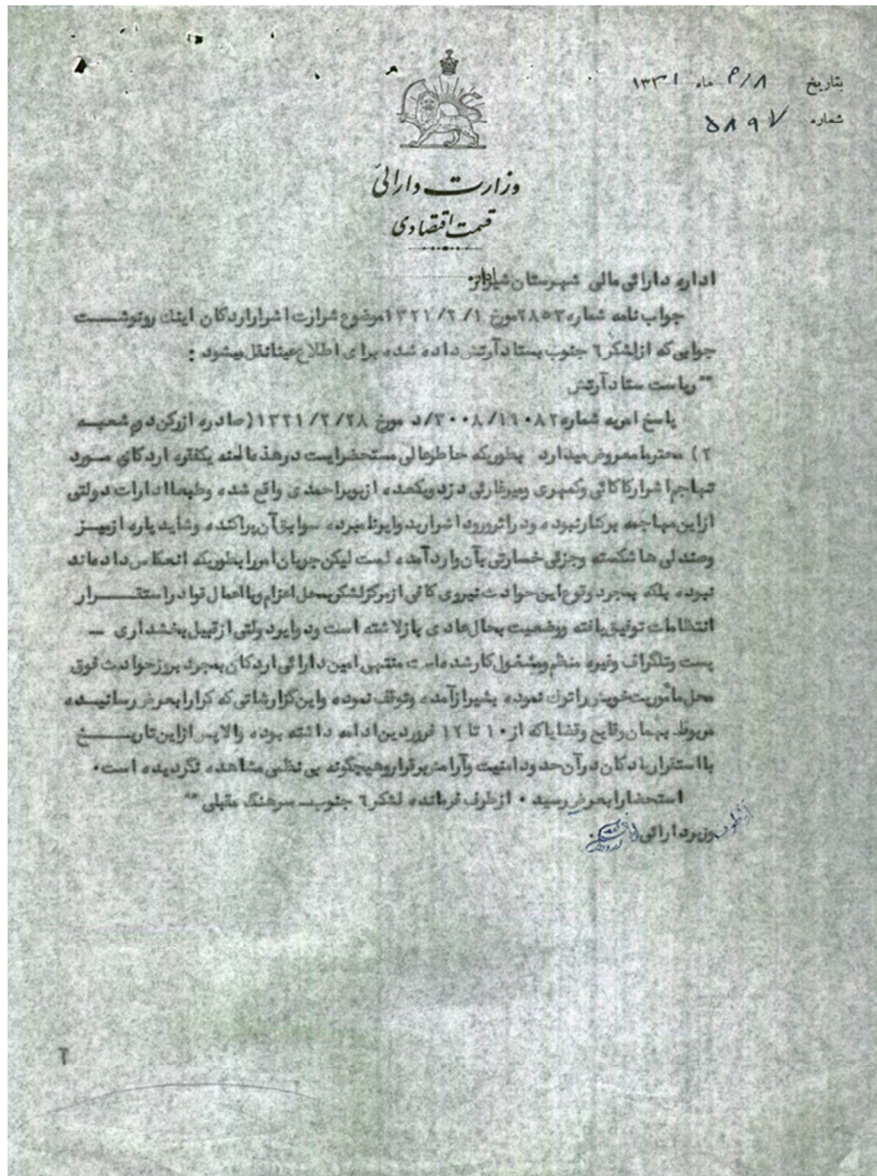
پیوست‌ها

سند شماره (۱) نامه دکترافخم بازرس کل بهداری های جنوب و رئیس بهداری استان هفتم (فارس) به فتحعلی حکیم اردکانی در مورد علت مسامحه او در انجام وظایفش در مبارزه با شیوع بیماری حصبه در اردکان
(ساکما، ۰۴۳۱۹۶-۰۲۹۳، ۱۳۲۲/۱۰/۲۰).

سند شماره (۱۴) نامه سرتیپ همت، فرمانده لشکر ۶ فارس به استاندار فارس مبنی بر عدم واگذاری و صدور حکم کلانتری اردکان به اهالی آنجا به ویژه سید آقا هاشمی به علت چنددستگی های مختلف در اردکان
(ساکما، ۰۰۷۰۲۱-۳۵۰-۱۳۲۳/۹/۷)

سند شماره (۱۳) پاسخ بخش اقتصادی وزارت دارایی به اداره دارایی فارس مبنی خشی نمودن تحرکات اشرار در فروردین و اردیبهشت ۱۳۲۱ توسط فرمانده لشکر ۶ جنوب، سرهنگ مقبلی، (ساکما، ۲۷۸۸۴-۲۴۰، ۱۳۲۱/۴/۸ش)

شکل ۱. نقشه مفهومی-ساختاری ترکیبی مقاله

شکل ۲. روزنامه قدیمی و آرشیوی اطلاعات مربوط به سال ۱۳۲۲

کتابنامه

- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۲۷۸۸۴/۲۴۰. (۱۳۲۱). نامه اداره اقتصاد وزارت دارایی درباره خشتی سازی تحرکات اشرار.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۴۳۱۹۶/۲۹۳. (۱۳۲۲). نامه دکتر افخم (بازرس کل بهداری های جنوب) در خصوص بیماری حصیه در اردکان.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۲۱۷۸/۲۹۳. (۱۳۲۰). اختصاص سهمیه قند و شکر مصرفی اهالی فارس و شعبه روستایی اردکان.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۲۶۰۵/۲۹۳. (۱۳۱۹-۱۳۲۰). سوابق خدمتی حسین حسام بوشهری، بخشدار اردکان.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۸۰۳۷/۲۹۳. (۱۳۲۲). گزارش های اداره خواروبار شهرستان اردکان فارس در اجرای قانون منع احتکار.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۹۴۳۸/۲۹۳. (۱۳۲۱). گزارش شرارت اشرار، قتل و غارت در حدود اردکان.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۹۴۴۲/۲۹۳. (۱۳۲۰). پرونده مبارزه با آفات کشاورزی (سن) در اردکان فارس.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۹۴۵۳/۲۹۳. (۱۳۱۹-۱۳۲۰). صورت ملزومات و نوشت افزار مورد نیاز بخشداری اردکان.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۹۵۸۲/۲۹۳. (۱۳۲۰). عملکرد شهرداری اردکان در نظارت بر کشتار دام و تعمیر حمام عمومی.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۳۲۹۳۰/۲۹۳. (۱۳۱۸-۱۳۲۰). امور فرهنگی و امنیتی؛ گزارش های بازرسی دبستان دولتی اردکان.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۴۴۲۷۶/۲۹۳. (۱۳۲۰-۱۳۲۱). اسناد مربوط به بازسازی راه اردکان به شیراز.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۴۷۰۳۲/۲۹۳. (۱۳۲۳). مساعدت مالی به فقرا و مستمندان در اردکان فارس.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۶۶۶۸۰/۲۹۳. (۱۳۱۹-۱۳۲۰). شکایت از کدخدایان روستاهای تابعه اردکان در خصوص بهره مالکانه.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۰۰۷۰۲۱/۳۵۰. (۱۳۲۳). نامه سرتیپ همت درباره عدم واگذاری کلاتری اردکان به افراد بومی.

تجربه زندگی اجتماعی - اقتصادی اردکان ... (رضا معینی رودبالی و دیگران) ۳۹۱

- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۶۷۹۶/۳۵۰. (۱۳۲۲). رسیدگی دارایی و استناداری فارس به قراردادهای بانو طیبه و مریم بیگی.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۹۲۳۲/۳۵۰. (۱۳۲۱). مکاتبات بخشدار اردکان در مورد دعاوی حقوقی بانو طیبه و مریم بیگی.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۴/۲۹۳/۹۸. (۱۳۲۱). فهرست کارکنان بخشدار اردکان دارای بیش از سه اولاد.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۶۹۸۵/۲۹۳/۹۸. (۱۳۲۰-۱۳۱۹). رسیدگی به استخدام اشخاص در بخشدار اردکان.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۰۴۹۲/۲۹۳/۹۸. (۱۳۲۰). تعیین دهات موقوفه بخش اردکان فارس و نام متولیان.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما). سند شماره ۱۱۱۷۵/۲۹۳/۹۸. (۱۳۲۲-۱۳۲۳). گزارش های سرقت احشام و ناامنی در اردکان.
- اسکرین، کلارمونت. (۱۳۶۳). جنگ جهانی دوم در ایران (مرتضی اسعدی، مترجم). نشر نو.
- الهی، همایون. (۱۳۶۵). اهمیت استراتژیکی ایران در جنگ جهانی دوم. مرکز نشر دانشگاهی.
- امیری اردکانی، جواد. (۱۳۹۸). فرهنگ گویش اردکان فارس. انتشارات نوید شیراز.
- امرای، شمس الدین، و معینی رودبالی، رضا. (۱۳۹۵). نگرشی بر سیاست امنیتی پهلوی اول در کنترل ایلات و عشایر فارس. پژوهشنامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، (۲)۵، ۴۰-۱۷.
- بیات، کاوه. (۱۳۶۵). شورش عشایری فارس (۱۳۰۷-۱۳۰۹ ش). نقره.
- بیات، کاوه. (۱۳۹۰). نبرد سمیرم: انگلیسی ها، قشقایی ها و جنگ جهانی دوم. مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- خیراندیش، عبدالرسول. (۱۳۸۳ الف). اردکان فارس: برگی از تاریخ محلی ایران. بنیاد فارس شناسی.
- خیراندیش، عبدالرسول. (۱۳۸۳ ب). نام اردکان و ریشه های باستانی آن. فارس شناخت، (۱)، ۱۱-۱۹.
- روشنفکر، محمدمهدی. (۱۳۹۳). چرایی توجه قدرت های درگیر جنگ جهانی دوم نسبت به بویراحمدی ها. پژوهش های تاریخی، ۶، ۷۷-۹۳.
- زیویار، فرهاد. (۱۳۸۹). پیامدهای اقتصادی اشغال ایران در جنگ جهانی دوم. فصل نامه مطالعات تاریخی، (۲۹).
- سازمان اسناد ملی ایران. (۱۳۸۲). روزگار بی سامانی و تشویش (صفورا برومند، به کوشش). سازمان اسناد ملی ایران.
- سازمان اسناد ملی ایران. (۱۳۸۴). گزیده اسناد جنگ جهانی دوم در ایران (مجتبی کرمی، به کوشش). سازمان اسناد ملی ایران.

۳۹۲ جستارهای تاریخی، سال ۱۷، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

- صفی‌نژاد، جواد. (۱۳۶۸). عشایر مرکزی ایران. امیرکبیر.
- صفی‌نژاد، جواد. (۱۳۷۵). تحلیلی بر ساختار جوامع عشایری. امیرکبیر.
- صداقت‌کیش، جمشید. (۱۳۹۵). کردان فارس و کهگیلویه. دانشنامه فارس.
- کدخدایی، محمود. (۱۳۹۰). وضعیت ارزاق عمومی در دوره جنگ. تاریخ معاصر ایران، ۱۵(۳)، ۵۴-۶۶.
- کرمی، مجتبی. (۱۳۹۳). بررسی راه‌های ترانزیتی جنوب در بحران جنگ جهانی دوم. فصلنامه اسناد ملی، (۴)، ۴۰-۵۵.
- مجد، محمدقلی. (۱۳۸۷). قحطی بزرگ در ایران (۱۹۱۷-۱۹۱۹) (محمد کریمی، مترجم). مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- مجد، محمدقلی. (۱۴۰۰). ایران در جنگ جهانی دوم (مصطفی امیری، مترجم). ققنوس.
- مهدوی، عبدالرضا. (۱۳۶۴). تاریخ روابط خارجی ایران. امیرکبیر.
- نصیری، محمدرضا و دیگران. (۱۳۹۳). پژوهشی درباره تخته‌قاپوی ایالت و عشایر فارس در عصر پهلوی اول. گنجینه اسناد، ۲۴(۲)، ۶-۲۷.
- روزنامه استخر. (۱۳۲۲، ۲۵ مهر). شماره ۱۰۳۴.
- روزنامه اطلاعات. (۱۳۲۱، ۲۰ آبان). شماره ۵۷۹۳.
- روزنامه کوشش. (۱۳۲۱، ۲۳ مهر). شماره ۳.

Cronin, S. (2007). Tribal politics in Iran: Rural conflict and the new state, 1921-1941. Routledge.

Taylor, A. J. P. (1974). The Persian corridor: Logistics and the infrastructure of occupation. Journal of Middle Eastern Studies, 10(2), 249-266.